

Спеціалізованій вченій раді Д 61.051.07
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»
(88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3)

ВІДГУК

офіційного опонента Батанова Олександра Васильовича

на дисертацію Барнич Катерини Іванівни

**«Реалізація конституційного права на свободу думки і слова, на вільне
вираження своїх поглядів і переконань», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 –
конституційне право; муніципальне право**

Актуальність дослідження передусім зумовлена тим, що саме сьогодні, коли йде мова про потребу регулювання права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а більше того дослідження правил користування сучасними інформаційними ресурсами, постає питання про необхідність реалізації нових стандартів та використання інноваційних правових інструментів у цій сфері. Діюча в Україні конституційна система гарантування прав на свободу думки і слова, не завжди здатна виправдати себе, тому, доцільним видається запропонувати сучасні та ефективні методи взаємобалансування громадського контролю над державою. Разом з тим, науковий пошук сучасних шляхів та методів до механізму реалізації цих конституційних прав, тісно пов'язаний зі слідуванням європейським стандартам. Таким чином, функціонування та постійне вдосконалення системи гарантування конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань в Україні зумовлює потребу проведення ґрунтовного наукового дослідження теоретико-прикладного характеру.

Належний *ступінь обґрунтованості і достовірності* наукових результатів дисертації забезпечується тим, що дисертантка досить вдало використала в сукупності методи наукового пізнання. При дослідженні було застосовано широкий комплекс як загальних, так і спеціальних методів, зокрема: формально-логічний, порівняльно-правовий, статистичний, спеціально-юридичний та ін. Аналіз дисертації дає підстави стверджувати, що Катерина Іванівна на належному рівні опанувала методи наукового пізнання, що дало їй можливість зробити виважені та науково обґрунтовані висновки.

Наукова позиція та сформовані висновки ґрунтуються на аналітичних та статистичних даних, зібраних під час наукового пошуку.

У роботі, в цілому, правильно визначено об'єкт та предмет дослідження.

Однією із головних переваг представленого дослідження є підхід до аналізу поставленої проблеми, який знайшов відображення у структурі роботи. Так, *найсуттєвіші наукові результати та ступінь їхньої новизни* знайшли своє відображення у авторських позиціях на сторінках тексту дисертації.

Зокрема, у *першому розділі* на загальнотеоретичному рівні дослідниця розкриває сутність, ознаки, зміст конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, окреслює межі здійснення цього конституційного права та умови правомірності обмеження його реалізації.

Розкриваючи ознаки та сутність вищевказаного права, здобувачка абсолютно правильно звернулась до дослідження первинних джерел, які передували його закріпленню в Конституції України. Із цього приводу правильно зосереджена увага на тому, що практична цінність здійснюваного історичного дослідження дозволяє визначити хронологію нормативного визначення цього конституційного права, що надає змогу з'ясувати його сутність та зміст (с. 22-23).

В роботі здобувачкою ґрунтовно опрацьовано як законодавчі, так і наукові тлумачення елементів досліджуваного конституційного права (підрозділ 1.1). На мою думку, системний аналіз лексичного значення та змістового наповнення цих понять саме такого роду надав змогу якнайкраще виявити їх сутнісні ознаки.

Слушним можна назвати те, що аналізуючи різні підходи до розуміння закріпленого у статті 34 Конституції України «права на свободу думки», обстоюється позиція, що конструкції «Я вважаю» та «Ми вважаємо» найкраще можуть проілюструвати зміст, закладений у дане право законодавцем (с. 27-28).

Важливе значення відіграє дослідження поняття «свобода вираження поглядів і переконань» в нормативних актах міжнародно-правового значення. Так, дисертантка звернула увагу на Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Здобувачка цілком обґрунтовано обстоює думку про доцільніше та правильніше використання саме англomовної юридичної конструкції «freedom of expression» у розумінні як «право на свободу вираження», а не «право на свободу вираження поглядів» оскільки таке точніше відображає зміст і сутність даного права (с. 35).

Варто погодитись та підтримати авторських підхід стосовного аналізу співвідношення понять «переконання», «погляд», «думка».

При цьому у роботі при дослідженні поняття «права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» констатовано, що конституційне право на свободу думки і слова – це гарантована державою можливість вільно висловлювати чи не висловлювати усно, письмово, друковано свою точку зору, ідеї щодо істини (об'єктивної, абсолютної, відносної); конституційне право на свободу вираження своїх поглядів і переконань – це гарантована державою можливість вільно виражати чи не виражати свої погляди і переконання у будь-який спосіб, відмінний від усного, письмового чи друкованого (с. 43). Водночас, Катерина Іванівна обстоює, що до основних ознак конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань слід віднести їх належність всім особам, які знаходяться на території України, а не лише громадянам України; їх невідчужуваність правом, яке визнається і гарантується державою; його допомогу особі щодо можливості самовиразитися, пізнати істину; та відносність цього права – його реалізація може бути правомірно обмежена (с. 43).

Цілком доречно авторка обстоює позицію, у якій вважає, що гарантією здійснення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є право на ефективні національні засоби юридичного захисту, а також право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (с. 58).

У контексті свого дослідження авторка досить слушно розглядає питання щодо критеріїв пропорційності обмеження прав людини, а також виділяє такі підстави обмеження реалізації конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Другий розділ роботи здобувачка присвятила аналізу стандартів Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також механізму реалізації досліджуваного права.

Так, аналізуючи та розкриваючи зміст стандартів ЄСПЛ, звертає увагу на поняття «правові стандарти Європейського суду», а також виділяє такі їх категорії як: межа допустимої критики щодо політиків та уряду ширша, порівняно з приватними особами (с. 101); межа допустимої критики щодо державних службовців ширша, порівняно з фізичними особами, але вужча порівняно з політиками (с. 102-103); оціночні судження, на відміну від фактів, не піддаються доведенню (с. 103-105); сприяння журналістом у поширенні тверджень, висловлених іншою особою під час інтерв'ю не може бути безумовною підставою для його покарання без наявності вагомих причин (с. 105-106); використання перебільшень та провокації є невід'ємною частиною журналістської свободи

(с. 106); джерела інформації журналістів знаходяться під захистом проти викриття (с. 106-107); обов'язок преси полягає в поширенні інформації та ідей з усіх питань, що становлять суспільний інтерес за умови дотримання відповідних меж (с. 107-108); форма ідей та інформації захищається так само, як і їх суть (с. 108); свобода вираження поглядів включає в себе свободу художнього вираження (с. 108-110); використання різноманітних форм художнього вираження, зокрема сатири, при вираженні своїх поглядів гарантується (с. 110-111); правомірність обмежень права на свободу вираження поглядів встановлюється відповідністю критеріям «встановленості законом», «переслідуванню легітимної мети», «необхідності у демократичному суспільстві» (с. 111); необхідність у демократичному суспільстві встановлюється через наявність «нагальної суспільної необхідності» (с. 111-114). Доводить ефективність практичного застосування вищенаведених стандартів.

Важливим аспектом цієї роботи став аналіз законодавчої формули права на свободу думки відповідно до конституцій європейських держав.

Так, дослідниця слушно вважає, що однією з важливих гарантій є встановлена у статті 42 Конституції Естонської Республіки заборона державним установам, місцевому самоврядуванню та їхнім посадовим особам проти волі громадянина Естонії ані збирати, ані зберігати відомості про його переконання.

При цьому авторка аналізує низку правових формулювань європейських конституцій, та доходить до висновку, що у Конституції України відсутнє закріплення форм вираження та/або способів розповсюдження поглядів/думок. Натомість, у нас закріплено способи збирання, зберігання, використання і поширення інформації (усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір) (с. 132-133).

Піддаючи дослідженню окремі об'єкти захисту вищезазначеного права у європейських конституціях, здобувачка систематизує розрізнені знання у єдину аналітичну таблицю. У даному аспекті, Катерина Іванівна приходить до висновку, що право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, незважаючи на використану законодавчу формулу (чи то закріплення

разом зі свободою слова та/або свободою вираження (поглядів); чи закріплення разом з правом на свободу совісті і релігії; або закріплення свободи поглядів/переконань, а не свободи думки; закріплення свободи вираження (поглядів); закріплення права за всіма особами або тільки за громадянами, тим не менш закріплене в усіх конституціях європейських держав. При цьому, спостерігається як позитивний спосіб його регламентації, так і негативний. Окремими європейськими державами конституційно закріплено форми вираження та/або способи розповсюдження поглядів, а також більшість з них вказують на можливість обмеження вказаного права з чітко передбачених підстав, зокрема і Україна.

У контексті дослідження авторка звернулася й до аналізу статистичних даних міжнародних недержавних організацій захисту прав людини, зокрема це Репортери без кордонів (Reporters Without Borders), які щороку розробляють Світовий індекс свободи преси (World Press Freedom Index) (с. 136-137).

Окремий аспект роботи зачіпає теоретико-практичні питання щодо позитивного досвіду Швеції як родоначальниці першого в світі закону, який охороняв свободу слова. Передусім, здобувачка зосередила увагу на аналізі окремих положень Конституції Швеції й надалі зауважила, що згідно статистики ЄСПЛ порушення Швецією ст. 10 Конвенції констатовано лише у двох справах «Segerstedt-Wiberg and others v. Sweden» та «Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden» (с.145).

Загалом, здобувачка приділила належну увагу стану дослідження проблем щодо реалізації конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, сповна охопивши як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження з цієї тематики, що дозволило їй сконцентрувати детальну увагу на маловивчених аспектах предмету дослідження. Вагомим позитивом роботи є й уміле ілюстрування існуючих правових проблем на прикладах правозастосовної практики.

Дисертація написана згідно з вимогами наукового стилю української стилістики та лексики. Наукові положення, пропозиції та висновки дисертації викладені юридично грамотно, чітко та послідовно.

На основі проаналізованого матеріалу можна стверджувати, що Катерині Іванівні Барнич вдалося продемонструвати власне розуміння існуючих концептуальних проблем щодо конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

При цілком правильному підході до дослідження і загалом позитивній його оцінці, потрібно висловити і *певні дискусійні питання та незначні зауваження*. Основні з них зводяться до наступного.

1. Видається не досить зрозумілий виклад у підрозділі 1.1 Розділу 1 порівняльного дослідження понять «право на свободу думки», «право на свободу слова», «право на вільне вираження своїх поглядів і переконань», що потребує додаткових пояснень.

2. Авторкою вказується, що з часу першої справи, розглянутої Європейським судом з прав людини справ за ст. 10 Конвенції – «De Becker v. Belgium» пройшло п'ятдесят сім років, протягом яких ЄСПЛ розглянув та продовжує розглядати чималу кількість справ даної категорії, в результаті чого сформував усталену практику, виробив відповідні стандарти, якими користується як він сам, так і інші держави-члени Конвенції, а інколи – і не лише вони (с. 95). З висловленої тези незрозуміло, що мається на увазі під «і не лише вони».

3. Зазначаючи про загрозу праву на свободу вираження (поглядів) з боку штучного інтелекту («artificial intelligence»), комп'ютерних алгоритмів («algorithms»), застосування яких набуває стрімкого поширення по всьому світу (с. 54), автором не наводиться конкретних прикладів такого впливу, від чого дисертаційне дослідження тільки б виграло.

4. Здійснюючи аналіз механізму реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у певних європейських країнах, Катерина Іванівна звернула увагу на позитивний досвід Швеції, який вважає одним

із найкращих прикладів в аспекті найширшого сприяння здійсненню кожним свого права на свободу вираження (с. 140). В той же час, дисертантом не вказуються конкретні положення, які можна було б перейняти для вдосконалення вітчизняного законодавства в сфері реалізації досліджуваного права.

5. Здобувачка пропонує класифікувати конституції країн Європи за певними критеріями (с. 152-154). При цьому, на жаль, дослідниця не навела, хоча б у загальних рисах, практичне значення такого порівняльно-правового дослідження для України.

Водночас, наведені зауваження стосуються лише окремих положень дисертаційного дослідження та за своїм змістом мають дискусійний характер, а тому суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Вважаю, що ця дисертація є завершеною працею, виконана здобувачкою самостійно, містить обґрунтовані та логічно сформульовані висновки. Варто відзначити пропорційність подання матеріалу. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження висвітлено у 9 опублікованих працях, серед яких 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях України та 1 стаття – в іноземному науковому періодичному виданні, а також 3 тези доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях. Опубліковані наукові праці повністю відображають зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, обґрунтованих у дисертаційному дослідженні.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки підготовленої авторкою дисертації.

На підставі викладеного, можна зробити загальний висновок, що дисертаційне дослідження Барнич Катерини Іванівни «Реалізація конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, та 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її

автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.